

AZ UDMURT VORSUD-NEVEKRŐL

KOZMÁCS ISTVÁN

A vorsud-nevek az udmurt névanyag speciális részét képezik: mint régiségből megőrződött nemzetségnevek, amelyeket még századunkban is használtak, különös érdeklődést váltottak ki. S kiváltképp azért, mert mindvégig anyai ágon öröklődtek: a férjhez menő, s elköltöző lány viselte új családjában, s adta tovább gyermekeinek. (WICHMANN 1982:25)

S érdekesek azért is, mert mind etimológiailag, mind formailag egységesült képet mutatnak. Az ilyen jellegű kutatásokat foglalta össze M. G. ATAMANOV "Mikroetnonimi udmurtov" című munkájában.¹ Az alábbiakban az ő tanulmányából kiindulva arra a kérdésre próbálunk választ adni, hogy miféle ezeknek a vorsud-neveknek a morfológiai összetétele.

A válasz megadásához elengedhetetlen a vorsud-nevek etimológiai vizsgálata. ATAMANOV fentebb említett művében áttekinti a kérdés irodalmát, azok álláspontjait, ütközteti a véleményeket, majd megfogalmazza saját következtetéseit. Ennek

¹A tanulmány a Mikroetnonimi udmurtov i ih otrazsenie v topinimi c. kötetben található (Izsevszk, 1980.) 3-67. p.

lényege a következő:

1. Az udmurt (nemzetség) nevek többségében vadon élő állatok neveit találhatjuk (emlősök, madarak, csúszómászók és halak), amelyek feltételezhetően a nemzetségi totemeket jelzik. 38 etimológiából 31 (81,5 %) tartalmazza a fent említett szavakat;
2. a matriarchátus korából maradt meg egyes vörsud-nevek tövében az alapszó (3);
3. az udmurtok etnogenezisére hatással voltak más népek is a finnugorok közül, ezt igazolják a következő vörsud-nevek: egra, ćudja, ćudna.

Munkájának érdeme, hogy nem törekszik feltétlen pozitív eredményre, a negatívumokat is elfogadja (nem talál etimológiát), s így módon számos tetszetős, de hibás etimológiát elvet. (Most nem foglalkozunk olyan történeti-etnológiai kérdésekkel, mint totemizmus, matriarchátus, etnogenezis. Nem tagadjuk ezeknek fontosságát, de elemzésünk ezen területek bevonása nélkül is célra vezethet.)

Másik írásában (ugyanebben a kötetben) szinkron szinten vizsgálja az udmurt nemzetségneveket és 10 különböző morfológiai csoportot állít fel:

1. -ja formánssal,
2. -a formánssal,
3. -ga formánssal,

4. -ka formánssal,
5. -ra formánssal,
6. -ča formánssal,
7. -ma formánssal,
8. -jes formánssal,
9. - $\emptyset$ formánssal,
10. összetétellel

képzett nemzetségnevek csoportjait.

A továbbiakban kritikusan megvizsgálja a formánsokat, részletesen áttekinti és ismerteti az azokkal kapcsolatos eltérő nézeteket, majd megfogalmazza saját eredményeit - hasonlóan ahhoz, ahogy az etimológiák esetében járt el.

Megállapítja, hogy igen produktív az udmurtban madárnév képzőként egy -i (-i) szuffixum,² amely uráli ^x-j-re megy vissza, továbbá, hogy az észben hasonló szerepkörben találunk egy -ja/-jä szuffixumot, s hogy ezzel a végződéssel sűrűn találkozhatunk a finn nyelvben is mint állatnév-képzővel, sőt, megegyező jelentésben minden rokon nyelvben megtaláljuk, egészen a szamojédekig.

Az -a formánssal képzett vorsud-neveket feltételesen

² Vö: Szokolov 1973; 1975. 1; 1975. 2.

kapcsolatba hozza az előbbi csoporttal. Eszerint az ide tartozó nevek eredetileg -ja formánssal képzettek voltak, de később a -j- kiesett.

A -ka formáns az uráli ^x-k szuffixumra megy vissza ATAMANOV szerint, s ennek a -ka szuffixumnak hangtani variánsa a -ga formáns.

A -ma már nem produktív képző. A mari -me képzőt is az uráli ^x-m-re vezetik vissza, s a szerző szerint erre megy vissza a szóban forgó udmurt szuffixum is.

A -ra szuffixum előzménye egy PU ^x-r végződés. Maga ez a szuffixum valamikor magánhangzóra végződött, amely nem lehetett más csak ^x-a, ^x-ä, vagy ^x-e.

Végezetül a -ca szoros kapcsolatban van a -co szuffixummal, amely közneveken található meg. A mariban is van egy -c (teć), sőt más finnugor nyelvekben is (többek közt a magyarban: lyuk ~ lyukacs) megtalálható.

Befejezésként megjegyzi, hogy a Szovjetunió európai részének északi területein, a Jenyiszejtől a Baltikumig nagyon sok olyan helynevet találunk, amelyek a -ga, -ka, -ja, -ma, -ca, -ra szuffixumok segítségével képződtek, s úgy tűnik, ezen helynevek egy részében, különösen az udmurt helynevekben, finnugor nemzetségek és törzsek nevei köszönnek vissza.

Ha az ismertetett kétféle elemzést - az etimológiáit és

a morfológiait - összevetjük, akkor ellentmondást fedezhetünk föl köztük: a két elemzés kizárja egymást, vagy egyik, vagy másik az igaz.

Ezt legkevésbé az alábbi példán szemléltethetjük, mivel a -ra formánssal képzett vorsud nevek esetében mind az öt névnek elfogadható etimológiája van.

Az ide tartozó nevek és etimológiájuk:

bigra < biger 'tatár'

egra < 1. ősp. *jōngra *jōgra ósudm. *jōgra > jegra > egra

2. hanti. jeur3, jeurey, 'farkas' ~ manysi jēwer

'nyáj, csorda' ~ komi jera ~ ?mari jigar 'vadállat neve' < fgr. j3q3ra

jubera < Dudm. juber 'rigó' ~ Éudm. juber 'seregély' ~ komi jabir 'seregély' < közös permi jab3r

jura < komi jera 'jávorszarvas' ~ ősp. jōra

šura < udm. šor 'nyest, nyuszt' ~ komi šer 'ua.' < közös permi *šer vagy *šer || ?mari šurmanše, šurmange, šurme, sirme 'hiúz' ~ lp. čörmâ, čierma 'farkas' || jur. sarmik 'farkas' ~ szelk. suurem 'vadállat' (a permi nyelvekben végső -r < *-rm).

De szemléltethetünk a -ma formánssal képzett nevekkel is. Megjegyzendő, hogy ezek közül csak egynek van elfogadható etimológiája, kettőnek nincs, de ebben az egy esetben az etimológia tanúsága szerint az -m- a szótó része: śema < votj. śem, śem 'halpikkely' < közös permi śōm mari||sūm, śūm, sōm 'ua.' ~ f. suomus, suomu, suomua és további karéliei, vepsze, vót, észt, vogul és osztják megfelelőek.

A -ga formánsról a következőket mondhatjuk: A. KÖVESI képzőmonográfiája szerint -g-s szuffixum egyik permi nyelvben sem mutat vokálissal bővült formát, s az uráli *-kk-ra visszamenő -ka, -k képző "mássalhangzó eleme minden funkcióban és jelentésben, valamint valamennyi zürjén, permjék és votják nyelvjárásban g-vel n e m v á l t a k o z ó -k. (kiemelés a szerzőtől)" (A. KÖVESI 1965:162). Ez kizárja annak lehetőségét, hogy a -ga és -ka szuffixumok egymás variánsai. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a -ka formánssal létrejött vorsud nevek közül kettőnek etimológiai megfelelője ma is élő alakjában azonos a vorsud névvel (kuaka, pal'aka), s egy harmadik esetben a -k- minden kétséget kizáróan a szótó része (poška < poški), akkor erről a csoportról sem állíthatjuk, hogy -ka formánssal képzett vorsud-neveket tartalmaz. Az első kettő mint név $\emptyset$ formánssal képzett, a poška pedig -a formánssal.

A -ga formánssal kapcsolatban felvetődik, hogy valamilyen

kapcsolat lehet az igen produktív -eg, -og képző és a tárgyalt szuffixum között. (KRIVOSCSEKOVA-GANTMAN 1976.)

A szerző nem foglal állást, hogy ezek egyidejűleg vagy különböző időben voltak produktívak, s hogy a változás iránya -og/-eg > -ga vagy -ga > -og/eg volt. A már említett permi képzőmonográfiában a komi -g/eg, -eg; KP. -og, ritk. -ig (és udmurt -ig/k, -eg, -ek) alakú fgr. (? uráli) *-nk-ra visszamenő képző denominális nomenképző funkciójában deminutív jelentésű főneveket, madár- és hálneveket képez. Megjegyzendő, hogy a képző -k- eleme másodlagos zöngétlenedéssel alakult ki a votjákban (erről UOTILA: Kons. 139, 141-2.). (A. KÖVESI 1965:165.)

Mindezek alapján egyértelműen cáfolható az az állítás, miszerint a -ga és a -ka végződésű vorsud-nevek egyazon szuffixumot tartalmaznának mássalhangzós elemükben.

Az etimológiák tanúsága szerint tehát a vorsud-neveknek következő csoportjait találjuk:

1. -a formánssal képzettek,
2. -ja formánssal képzettek,
3. -ga formánssal képzettek,
4. az alapszó maga szolgál vorsud-névként,
5. összetételek.

A második és harmadik csoport tulajdonképpen az első alcsoportja, mivel mind a -ja, mind a -ga képzőbokor: a -ja képző -j- eleme azonos az ATAMANOV által is tárgyalt -j képzővel, a magánhangzó pedig egy -a nomen possessoris képzővel, amelynek segítségével képződnek az első csoport nevei is; a -ga szuffixumban a korábban tárgyalt fgr. ^{*}-nk-ra visszamenő -g képző és az -a nom.poss. képző funkcionál együtt.

Ez a sokat emlegetett -a képző azonos azzal, amelyik ma a komiban -a, az udmurtban -o alakban található meg, s az irodalom szerint előzménye a fgr. ^{*}-p (?^{*}-k) képző. (A. KÖVESI 1965.) Ennek a képzőnek a funkciója - mint FOKOS írja - "stellte nur ein aufeine gewisse Zusammengehörigkeit, eine gewisse hinwiesendes, in erster Reise Ortsbeziehungen bezeichnendes emphatisches denominales (deminutives) Formans dar... (FUF XXX, 151)."

Alapvető, az egymáshoztartozást kifejező szerepére vezethető vissza gyűjtőnév-képző szerepe, amely funkcióban igen speciálisan viselkedik (példáink A. KÖVESI idézett művéből valók): (WIED.) jugda 'Helligkeit' (V. Sz. Lu. jugid 'Licht'; 'licht, hell, klar'); kurda 'Bitterkeit' (V. Sz. Lu. kurid 'bitter, Bitterkeit'); udm. (WIED.) džuzda 'Höhe' džudžit, K. dužet, džuzet 'magas' (Votj. Sz. 304.)

Azt látjuk, hogy amennyiben az -a harmadik nyílt szótagot hozna létre, a második magánhangzó kiesik. Ez azt sugall-

ja, hogy a jelenleg -ga formánst mutató vorsud-nevek eredetileg -g képzősök voltak, s az összetartozást, az egy nemzetséghez tartozást kifejező -a szuffixum hatására kiesett magánhangzó következtében jött létre az egységes (C)VCga morfológiai alakulat.

Az -a képzőnek (nemzetség) névképző szerepben való megszilárdulásával magyarázható, hogy mikor a votjában a tőszótagbéli -o- vagy -u- után -o--vá változott a szóvégi -a-, (LAKÓ 1934.) akkor a vorsud-nevekben nem játszódott le ez a folyamat: ezekben a nevekben olyan speciális feladatot látott el a képző, amely megkövetelte a hangtani változás következtében -o--vá váló egyéb -a- végződésektől a megkülönböztetést. Az eredeti funkciónak erőssége volt ez a kényszerítő erő, mert "a nyelvtörténet arra tanít bennünket, hogy ugyanaz a képző két alakban nem élhet sokáig. Vagy kiveszik az egyik, s aztán csak megmerevedett szólásokban stb. maradnak nyomai, vagy pedig a két alak jelentésbelileg differenciálódik, más-más jelentéstani szerep betöltésére használja fel őket a nyelv." (LAKÓ 1934:2.)

Az udmurtnban az -a- > -o- hangzováltás után nyílt lehetőség a jelentéstani elkülönülésre, s az a tény, hogy megőrződtek a vorsud-nevek -a- végzödései, arra mutat, hogy a hangváltozás lejátszódásakor még kiérezte a nyelvérzék a képzőt (s talán ez időtájt jöhetett létre a kuaka, paľaka vor-

sud-név), s amikor a nyelvérzék már nem érezte az -a-ban a vorszud-névképző jelentést, akkor jöttek létre a legfiatalabb vorszud-nevek: az imjes, a pinal³, a juš és az összetett vorszud-nevek.

³A HUDJAKOV műében található név nem szerepel a vorszud-nevek között, de a szövegösszefüggés világossá teszi, hogy vorszudról van szó.

I R O D A L O M

- ATAMANOV 1980 = ATAMANOV, G. M.: Mikroetnonimi udmurtov.
in: Mikroetnonimi udmurtov i ih otrazsenie v top-
onimii, Izsevszk, 1980, 3-67. p.
- A. KÖVESI 1965 = A. KÖVESI Magda: A permi nyelvek ősi képzői,
Bp. 1965, 428. p.
- KRIVOSCSEKOVA-GANTMAN = KRIVOSCSEKOVA GANTMAN, A. Sz.: Famillii
et imen na -eg, -og. in: Onomasztika Povolzsja IV,
Szaranszk 1976, 91-95. p.
- LAKÓ 1934 = LAKÓ György: A permi nyelvek szóvégi magánhang-
zói. FgrÉrt 2:1 -65. p.
- HUDJAKOV = HUDJAKOV, M. G.: Votszkie rodovie gyelenie. in:
Izvesztija obscsesztva arheologii, isztorii, etnog-
rafiij pri Kazanszskom universzitetete. Tom. XXX vűp.
(3) 339-356. p. és tom. XXXI vűp. (1) 1-18. p.
- SZOKOLOV 1973 = SZOKOLOV, Sz. V.: Zvukopodrazsatelnie nazva-
nija ptic v udmurtszskom jazűke. in: VUJA vűp. 2. 163-
176. p.
- SZOKOLOV 1975,1 = SZOKOLOV, Sz. V.: Etimologii udmurtszkih
nazvanij ptic, in: VUJA vűp. 3. 149-166. p.

SZOKOLOV 1975,2 = SZOKOLOV, Sz. V.: Udmurtszkie nazvanija
ptic i narodnaja etimologija uo. 166-169. p.

WICHMANN 1982 = WICHMANN, Y.: Tietoja votjaakkien mytolo-
giiasta. Helsinki, 1982, 45. p.